

הרב פרופ' מתתיהו ברויד

דם ביצים בימינו

ראשי פרקים

- א. משק הביצים בימינו
- ב. הלכות דם בביצים
- ג. בדיקת ביצים

א. משק הביצים בימינו

בימים עברו נהוג היה במשק חקלאי מעורב לגדל עופות לכל שלוש המטרות שבגידולם: הטלת ביצים לאכילה,¹ הטלת ביצים לצורכי רבייה ולשחיטה. לעיתים שימשו אותם עופות לשלוש המטרות, כששיקולים כלכליים קצרי טווח היו קובעים אם הביצה תשמש למאכל, לרבייה או שהעוף ייועד לשחיטה. אולם זה כעשרות שנים נהוג גם בישראל וגם בארה"ב, כמו גם בארצות רבות אחרות להקים חוות חקלאיות ייעודיות, המייצרות אך ורק ביצי מאכל. כיון שאין עוסקים שם ברביית עופות, הרי שאין בנמצא שם ולו תרנגול זכר אחד בתוך כמיליון תרנגולות המטילות ביצים.²

לפי המתואר בגמרא - וכך היתה המציאות במשקים המעורבים - כתמי דם בביצים נגרמים משתי סיבות נפרדות: או שהביצה הופרתה ועובר של תרנגול החל להתפתח בה; או שהדבר נגרם מאי סדירות ברקמות ההטלה של התרנגולת. כיון שבחווות הגידול כיום אין תרנגולים זכרים בלולי ההטלה, רלוונטית הסיבה השניה בלבד, והסבירות להופעת כתמי דם היא יחסית נמוכה (למעשה: פחות מ-1% של הביצים מכיל נקודות של דם).

יתר על כן: בארה"ב תקנות הממשלה מצריכות שביצים הנמכרות כסוג AA ו A (ביצי מאכל לשיווק בחנויות המזון) ייבדקו למציאת כתמי דם בתהליך הנקרא הנרה (candling). כיום נעשית בדיקה זו באמצעות אור אינפרא אדום, לפני המכירה לצרכן. ממילא הסבירות למציאת כתמי דם בביצי מאכל בארה"ב הינה מאוד נמוכה. ביצים

1. בעבר היה קיים חשש לשימוש בביצים שהוטלו ע"י עופות לא כשרים - ראה שו"ע יו"ד פו, ו בנושאי הכלים. חשש זה גובר עוד יותר בתעשיית המזון המעבדת את הביצים, כשהלקוח אינו רואה בעיניו את הביצה ואינו יודע מניין היא באה. אולם הפיקוח הממשלתי, לפחות בארה"ב, מחמיר מאד עם הדבר, ואוסר לחלוטין שימוש בביצים שמקורן אינו בתרנגולות, אווזים או תרנגולי הודו, שכולם עופות כשרים. במידה רבה דומה פיקוח זה לפיקוח שעל מקורות החלב, שאף הוא משמש בסיס להיתר השימוש בחלב שלא נחלב ע"י יהודי או בנוכחותו (ע"י אגרות-משה יו"ד ח"יא ס"י מז).

2. חשש נוסף שהיה קיים לגבי ביצים, הוא החשש לביצה שמקורה בתרנגולת שחוטת (המוגדרת על ידי מחלקת החקלאות של ממשלת ארה"ב כ-Ova Egg). ביצה כזו אינה כשרה, אלא אם כן התרנגולת נשחטה בשחיטה כשירה. בעבר צירפה המחלקה הני"ל "הצהרת כשרות", שהעידה שמקורם של הביצים אינו בתרנגולות שחוטות. כיום, שינויים במבנה הכלכלי של החוות החקלאיות, הפחית את מספרן של הביצים הללו לכמעט אפס, והנושא הפך להיות לא מציאותי ולא שימושי. עוד לגבי נושאים הלכתיים שהועלו לגבי ביצים כאלו ראה שו"ת יביע-אומר ח"יה יו"ד ס"י נ.

שנמצאו בהם כתמי דם (או כל פגם אחר) נמכרות כביצים מסוג B, והן נמכרות לתעשייה, ומיועדות לשמש כמרכיבים במוצרים תעשייתיים בלבד. כאמור, גם ביצים אלו הוטלו בחוות שאין בהן תרנגולים זכרים. על חוות המגדלות ביצים לדגירה ולרבייה חל איסור למכור ביצים למאכל ברשתות השיווק. אולם אפשר למצוא אותן בדוכנים בצידי הדרכים או בשווקי האיכרים.³

ג. הלכות דם בביצים

רוב הראשונים מתייחסים לדם הנמצא בביצים כדם שמקורו בהפרייה של הביצה, ומשום כך לדידם האיסור הוא מדאורייתא, וכל הביצה אסורה באכילה. אולם גם לראשונים אלו, כל דם אחר בביצה אסור רק מדרבנן. יש דעות בראשונים, שדם הנמצא במקומות מסויימים בביצה, לא רק שאינו אוסר את הביצה באכילה, אלא אף הדם עצמו מותר באכילה.⁴ יש מהראשונים שסוברים שאיסור תורה חל רק לאחר שהעובר שבביצה כבר החל להתפתח, אך עדיין לא בשלב שהסימן היחיד לקיומו הוא כתם הדם. הדעות השונות בענין זה הובאו בסוגיית הגמרא בחולין סד, ב, בטור ובשו"ע יו"ד סו, א-ב ובנושאי כליהם, וכן באנציקלופדיה התלמודית (כרך ז) בערך "דם ביצים" (טורים תמח-תנו), ולא כאן המקום להרחיב בהן.

הקביעה אם מדובר באיסור דאורייתא או באיסור דרבנן חשובה הן לגבי שאלת איסור הביצה כולה כאשר נמצא בה כתם דם והן לגבי ספיקות שונים העולים בסוגיה זו. ישנן לפחות חמש דעות בפוסקים בשאלה באלו מן המקרים נאסרת הביצה כולה באכילה, באלו מהם יש להסיר רק את נקודת הדם, ובאלו מקרים יש להסיר את נקודת הדם ביחד עם כמות קטנה של הביצה הסובבת אותה. כיון שהשאלה היא מורכבת, כבר פסק הרמ"א (יו"ד סו, א): "וימזה נתפשט המנהג במדינות אלו לאסור כל ביצה שיש בה דם, ואין מחלקין בין חלמון לחלבון".

כל זאת באשר לביצה לכשעצמה, כל עוד לא נתערבבה עם מאכלים אחרים. לאחר שנתערבבה במאכל אחר, יש הרבה מקורות שעליהם אפשר לסמוך להקל, וכך פסק הרמ"א, שם.

בביצים הבאים מלולים שלא נועדו לרבייה, ואשר בהם אין תרנגולים זכרים, כבר הוסכם בין פוסקי דורנו שאין חיוב, אפילו לא מצד המנהג, לזרוק את כל הביצה, כשמוצאים בה כתם של דם. הרב עובדיה יוסף ציין בתשובתו בשו"ת יביע-אומר (ח"ג יו"ד ס"י ב) שהמנהג הוא לזרוק את כתם הדם ולאכול את הביצה, וכן פסקו הרב משה פיינשטיין (אגרות-משה יו"ד ח"יא ס"י לו, ואו"ח ח"ג ס"י סו) והרב יצחק יעקב וייס (מנחת-יצחק ח"יא ס"י קו וח"ד ס"י נו אות ג).

אמנם בתשובתו הני"ל (אג"מ יו"ד ח"יא ס"י לו) מסיק הר"מ פיינשטיין שעדיף להחמיר ולזרוק את כל הביצה, למרות שהדבר אינו מחויב על ידי ההלכה. אולם למסקנה זו הגיע הרב באותה שנה (תשי"ז) לאחר שחקלאי העיד בפניו שישנם מקרים

3. למעשה, ביצים חופשיות (free range) וביצים אורגניות, נתונות תחת פיקוח מחמיר פחות, אך יש למכור אותן אך ורק בצירוף הודעה על כך. ביצים חופשיות עלולות אפילו להיות מופרות בכמה מקרים, אולם ביצים אלו מהוות פחות מעשירית האחוז ואולי אף קרוב לאלפית האחוז מתוך 67.3 ביליון ביצים, הנמכרות כל שנה בשוק הביצים בארה"ב.

4. זוהי דעת רש"י כמובא ב"י יו"ד סו, ז. דעה זו מובאת בהרחבה בש"ך המודפס במהדורתו החדשה של השלחן-ערך שבהוצאת מכון ירושלים. יש שטענו שהש"ך (סו, יד) אף פסק כדעה זו.

שבהם ביצים המיועדות לדגירה מעורבות על ידי החקלאים יחד עם ביצי מאכל. כאמור, בימינו נשתנתה המציאות לחלוטין, והסבירות לכך נמוכה ביותר, שכן באותה חווה לא מגדלים גם ביצים לאכילה וגם ביצים לרבייה.

הדעה החולקת היחידה היא דעתו של הרב אברהם דוד הורביץ, המצוטטת בקניין-תורה ב,ז. אך נראה לי שדעתו מבוססת על מציאות אשר אינה נכונה כיום בארה"ב.

כאמור לעיל, ביצה שנתערבה במאכל אחר או נתבשלה בכלי - הן המאכל והן הכלי מותרים (עי' אגרות-משה שם, וכן בתשובת תפארת-למשה המצוטטת בפתחי-תשובה יו"ד סו,ב).

למרות פסיקות אלו, דומה שרוב עקרות הבית המקפידות על כשרות המטבח נוהגות שלא לטרוח ולהפריד בין הדם הנמצא בביצה לבין הביצה כולה, והן משליכות את הביצה כולה. אמנם הרב עובדיה יוסף (בתשובתו הנ"ל) מציין כי בישראל המנהג הוא להפריד את כתם הדם מהביצה, ולאכול את שאר הביצה, בשל ההפסד הכספי. אולם דומה שכיום הן בארה"ב והן בישראל מחירה של ביצה אינו נחשב לעקרת בית ממוצעת כהפסד כספי בעל חשיבות.

ג. בדיקת ביצים

הלכות פסוקות אלו פוטרות אותנו לכאורה מהצורך לבדוק כל ביצה לפני אכילתה. וודאי שכן בתקופתנו שבה לולי הביצים לאכילה נפרדים מלולי הרבייה, אך כך היה גם בתקופה שבה נהגו החוות המעורבות, שכן בשו"ע (יו"ד סו,ח) נפסק: "מותר לאכול ביצים צליות, אף על פי שאינם יכולות ליבדק". אמנם הרמ"א הוסיף חיזוק להלכה זו: "דסומכין על רוב ביצים שאין בהם", אבל הוא עצמו הוסיף: "מכל מקום נהגו להחמיר כשעושין מאכל עם ביצים ביום, שרואין בהם אם יש בהם דם." מסתבר שהבסיס למנהג מחמיר זה הוא, שיתכנו מקרים שבהם ייאסר התבשיל כולו, וכמוש"כ ה"ר שלמה גנצפריד בקיצור שלחן ערוך (מו,א): "דס הנמצא בביצים אסור, ולפעמים כל הביצה אסורה. ולכן כשעושים מאכל עם ביצים, יש לבדוק אותן."

האמנם יש מקום להחמיר בכך גם בימינו כשהחוות המעורבות כמעט ונעלמו מן העולם? בביצים הנקנות ברשתות השיווק חברו כמה טעמים להיתר:

1. הדרישה הממשלתית (לפחות בארה"ב, מטעם מחלקת החקלאות - USDA) שמחמתה נבדקות כל הביצים, כמובא לעיל. גם אם יש מקום לפקפק בנאמנותו של נכרי לבדיקה זו, עדיין חלה במקרה זה החזקה שאומן לא מרע נפשיה, ולכן יש לצרף דינא דמלכותא, המחייב אותו לערוך בדיקות אלו.
2. המנהג שכתבו הפוסקים לבדוק איננו רלוונטי לכאורה בתקופתנו, כשהחוות החקלאיות לגידול ביצי אכילה נפרדות מהחוות המגדלות ביצים לרבייה. נראה שאף כשרווח מנהג זה, הוא לא היה נהוג בביצים הבאות מלולים שאין בהם זכר כלל.
3. עקב שתי הסיבות שנמנו לעיל (הפרדת החוות והבדיקה המוקדמת) הסבירות למציאת דם בביצה שנקנתה ברשתות השיווק היא נמוכה ביותר (אני משער אותה בפרומיל, היינו: בביצה אחת לאלף).

5. בטבעו מנהג זה חולק הרמ"א עם מרן הבית-יוסף (שם). אולם בפסיקה האשכנזית נזכר המנהג - עיי מהרי"ל, איסור והיתר; שערי דורא, דיני ביצים.

4. גם כשרווח המנהג לבדוק ביצים, הוא לא חל במצבים שבהם היה קשה לבדוק את הביצים, לדוגמא: בלילה. דומה שבצורת הבישול הנפוצה כיום, שמהירה יותר ומנסה עד כמה שאפשר לחסוך בזמן (אוכל מוכן; מיקרוגל) תיחשב הבדיקה כפעולה קשה לביצוע. בוודאי שכן בתעשיית המזון המשתמשת בכמויות עצומות של ביצים.⁶
5. גם אם לא נבדקה הביצה, אך נמצא בה לאחר מכן כתם דם - די בהסרת נק זו כדי להכשיר את הביצה כולה באכילה.

אם כנים אנחנו בסיבות אלו, הפוטרות מבדיקת הביצים, הרי שבכך מצטט ההלכה של בדיקת הביצים להלכות נוספות שפטרו אותנו מבדיקות, כגון בדיקת הציציות עובר להתעטפות בטלית (עיי שו"ת יחוה-דעת ח"ו ס"י א) ובדיקת חרין במאכלים מסויימים (אגרות-משה או"ח ח"א ס"י צא ויו"ד ח"ב ס"י כה).

אולם פטור מוחלט מהצורך לבדוק ביצים עלול להתפשט גם אל ביצים הנקנות בחוות החקלאים ובצידי דרכים. יצויין שיש הרואים עדיפות בקניית ביצים כאלו הנחשבות להיות טריות יותר, וכן "ביצים אורגניות". ביצים אלו עלולות להיות בינו הבאות מחוות מעורבות, שבהן חלק גדול מסיבות ההיתר שמנינו לעיל אינו רלוונטי במקרה כזה, יתכן שאיננו רשאים במחי יד לבטל את המנהג שטבע הרמ"א בהלכות אמנם שינוי במציאות עשוי להביא לידי שינוי במנהג (עיי בספרו של פרופ' דניאל שפר מנהגי ישראל, ח"א עמ' 12-45), אבל מציאות זו, שבה נמכרים עדיין ביצים בצידי דרכים ובחוות חקלאיות, ממשיכה להיות קיימת, ויתכן שהיא תהווה סיבה מכרעת לשימור של המנהג לבדיקת כל הביצים קודם לשימוש בהן.

6. אכן, יצויין כי במקרים רבים משתמשים בתעשיות אלו בעודפי ביצים מלולים לרבייה. אבל דומה שאפילו ביצים אלו יהיו כשרות, גם אם יימצא בהן דם, וכפי שהובא לעיל. על כל פנים להלכה, נראה שבעת שימור בביצים כאלו יש להקפיד על בדיקה מוקדמת.